

Terug naar de toekomst: de uitleg van de oudtestamentische profetieën over Israël*

M.J. Paul

Verschenen in *Theologia Reformata* 35 (1992) 278-298

1. Probleemstelling

Uit de vele kanten die aan het onderwerp ‘uitleg van de oudtestamentische profetieën’ zitten, wordt in dit artikel met name gekozen voor de vraag of er profetieën zijn die op het huidige joodse volk betrekking hebben. In de kerkelijke traditie wordt algemeen erkend dat er profetieën zijn die in de tijd van de profeet in vervulling zijn gegaan. Tevens is men gewend aan de vervulling in de tijd van het NT. Ook zijn er profetieën over de nieuwe hemel en de nieuwe aarde. Dan blijven er nog allerlei profetieën over die minder duidelijk zijn. Hebben ze op de verre toekomst betrekking? Of moeten wij die woorden ontdoen van hun concrete, aardse gestalte en symbolisch of geestelijk opvatten? Of is het beter ze letterlijk te nemen en te veronderstellen dat ze in deze aardse bedeling vóór de oordeelsdag gerealiseerd zullen worden? Hiermee hangt de vraag samen of profetieën op meervoudige wijze in vervulling kunnen gaan.

2. Ezech. 37

De probleemstelling kan duidelijk gemaakt worden aan de hand van Ezech. 37. In dit hoofdstuk staat een visioen van een vallei met doodsbeenderen. Deze beenderen worden samengevoegd en worden weer tot levende mensen. De betekenis wordt duidelijk aangegeven in de verzen 11-14: het moedeloze volk Israël zal uit het graf van de ballingschap terugkeren naar het land Kanaän en zo herleven. In preken en meditaties wordt vaak de toepassing gemaakt in de richting van de persoonlijke wedergeboorte, de levendmaking door de werking van de Heilige Geest. Hiermee zijn al twee manieren van vervulling aangegeven: een letterlijk-historische en een geestelijke vervulling. [279]

Het tweede deel van dit hoofdstuk gaat over twee stukken hout die samengevoegd moeten worden, waarbij het ene stuk hout Juda symboliseert en het andere stuk Efraïm, het tienstammenrijk. De samenvoeging houdt in, dat de verstrooide Israëlieten verzameld zullen worden en tot één volk zullen worden. Niet langer zullen ze de afgoden dienen en David, de knecht van God, zal voor eeuwig hun vorst zijn.

Nu ontstaat een probleem, want in de loop van de geschiedenis is dit gedeelte niet letterlijk vervuld. Moeten we dan volstaan met de geestelijke strekking? Of wacht deze profetie op een toekomstige vervulling?

De kanttekeningen van de Statenvertaling betreffen de vereniging van de twee stukken hout voornamelijk op de samenvoeging van Joden en heidenen in één kerk: ‘Of nu wel eenige van de tien stammen zich met Juda gevoegd hebben, en alzoo samen uit Babel zijn opgetogen, 1 Kron. 9:3, zoo heeft nochtans de rechte geestelijke vereeniging haar aanvang genomen ten tijde des Heeren Christus en van zijne apostelen (...), en is voorts vervolgd onder de Joden, en voornamelijk onder de heidenen, en zal duren tot aan het einde der wereld, totdat gansch geestelijk Israël is beroepen, in Gods hand (...), in één lichaam of ééne kerk vereenigd en behouden.’¹ In deze uitleg is geen rekening gehouden met een latere letterlijke vervulling in het

---

¹ Kanttekening 36 bij Ezech. 37:19. Vgl. R. Boogaard, ‘Gods woord voor de toekomst’ in R. Boogaard, P. den Butter en E.F. Vergunst, *Zijn trouw aan Israël nooit gekrenkt* (Houten, 1992) 93-150, spec. 127-131 en C.J. Meeuse, *De toekomstverwachting van de Nadere Reformatie in het licht van haar tijd* (Kampen, 1990) 28-36.

joodse volk. De uitdrukkingen ‘Juda’ en ‘Efraïm’ zijn symbolisch opgevat, zodat toch van vervulling gesproken kan worden, te weten in kerk.

Tegen die eenzijdigheid is in later tijd verzet gerezen. Trouwens, binnen de kanttelingen zelf is verschil in benadering te bespeuren: bij de Brief aan de Romeinen staan andere accenten dan bij de oudtestamentische profeten. In de kanttelingen bij Rom. 9-11 wordt een toekomstige bekering van het joodse volk verwacht.²

Wie Ezech. 37 letterlijk neemt, bemerkt dat er tal van (gedeeltelijk) onvervulde elementen zijn, en dat niet uitsluitend de terugkeer uit de Babylonische ballingschap bedoeld kan zijn. Een paar voorbeelden:

- a. de Israëlieten zullen van alle kanten verzameld worden (in plaats vanuit een enkele richting);
- b. het tienstammenrijk zal hierbij betrokken worden (terwijl zeer weinigen daaruit teruggekeerd zijn);
- c. ze zullen blijvend wonen in Kanaän (terwijl in 70 en 135 na Chr. opnieuw verdrijving volgde); [280]
- d. één koning zal over hen heersen;
- e. het volk zal God oprecht dienen;
- f. de volkeren/heidenen zullen onder de indruk zijn over wat God met Israël doet.

3. Ezech. 37 in de Nadere Reformatie

Calvijn heeft zijn commentaar op Ezechiël niet voltooid, zodat we zijn opvatting over de uitleg van dit hoofdstuk niet kennen.³ We beperken ons hier tot enige vertegenwoordigers van de periode van de Nadere Reformatie, zonder de onderstaande predikanten geheel tot deze stroming te rekenen.

W. à Brakel voert in zijn *Redelijke Godsdienst* verschillende bewijzen aan voor de toekomstige bekering van de Joden en hun terugkeer naar het land Kanaän. Hierbij hoort ook Ezech. 37:21-25. Letterlijk schrijft hij: ‘Dit is na de Babylonische gevangenis aan Israël niet geschied, noch naar de ziel, noch naar ‘t lichaam; het zou geschieden in de dagen van den Messias, na zijne komst, na welke de Joden het land Kanaän niet bewoond hebben, van geslacht tot geslacht; maar het land is verwoest en zij zijn verstrooid; dies zal de tijd nog eens komen’.⁴

Volgens I.H. Murray is onder de Engelse puriteinen in het eerste kwart van de 17e eeuw het geloof in een toekomstige bekering van het joodse volk heel algemeen.⁵ Hij noemt in dit verband het commentaar van William Greenhill op het boek Ezechiël.

In de Nederlandse vertaling geeft Greenhill de volgende verklaring van het tweede deel van Ezech. 37: ‘Het gevoelen van veelen is daarom, dat de twee staaven verbeeldende de twee huizen Israëls, nogh zullen en moeten vereenigt worden. De groote reden van dit gevoelen is, dat die beide nogh nooit zyn vereenigt geweest, noch ooit onder een eenigen Koning, en eenen herder, namelyk David, dat is den Messias, geweest zyn. (...) Immers men moet vaststellen, dat de Joden eens algemeen zullen bekeert worden, en dat men zo een volkbekeering der [281] Joden nogh moet verwachten, en daarom ook om dezelve magh bidden. Dit is de zo dikwils

---

² Zie de kanttelingen bij Rom. 11:14-15 en 25-26.

³ Zie C. Graafland, *Het vaste verbond: Israel en het Oude Testament bij Calvijn en het Gereformeerde Protestantisme* (Amsterdam, 1978). Een door E. Reuss aan Calvijn toegeschreven brief aan een Jood wordt door R. White toegeschreven aan Capito en moet bij de beoordeling van Calvijn in dat geval buiten beschouwing blijven. ‘An Early Reformed Document on the Mission to the Jews’, *Westminster Theological Journal* 53 (1991) 93-108.

⁴ W. à Brakel, *Redelijke Godsdienst*, deel III (1700; herdruk Utrecht, 1973) 137-138.

⁵ I.H. Murray, *The Puritan Hope: a Study in Revival and the Interpretation of Prophecy* (Edinburgh, 1971, 1984) 43-44. Vgl. ook W.J. op ‘t Hof, *De visie op de Joden in de Nadere Reformatie tijdens het eerste kwart van de zeventiende eeuw* (Amsterdam, 1984). Blijkens de laatste studie voert Th. Brightman Ezech. 37 aan in zijn verklaring van het boek Openbaring voor de (tweede) bekering van de joodse natie (p. 68 en 80). Vgl. ook Op ‘t Hof, *Engelse piëtistische geschriften in het Nederlands, 1598-1622* (Rotterdam, 1987) 183-187.

beloofde bekeering, welke niet bestaat in de bekeering van eenige weinige Joden of in 't begin des N.T. door Apostelen, of naderhand van tyd tot tyd, hier en daar in een klein getal. Maar een Nationale bekeering, schoon juist niet van elkeen, die tot die natie behoort. Zie Hos. III:5.⁶

Dit bijbelcommentaar van Greenhill is door de Goudse predikant Jacobus van Ostade 'in de Nederduitsche Taale overgezet, en door ingevlochte Ophelderingen &c. verrykt'. Dit betekent in concreto: uitgebreide excursen en ook de presentatie van eigen overtuiging indien deze anders is dan die van Greenhill. Op p. 500 spreekt Van Ostade zijn waardering uit over de uitleg van het tweede gedeelte van Ezech. 37, maar tevens zijn verbazing dat Greenhill de eerste helft van dit hoofdstuk en de voorafgaande hoofdstukken niet op dezelfde manier verklaart.

Volgens Van Ostade moet het visioen van de vallei met beenderen als volgt verklaard worden: 'Wat ons aangaat, 1. wy kunnen wel toestemmen, dat het eenigszins ziet op de verlossing uit Babel; welke dan als een zinnebeeld, of schetse van de laatste bekeering der Joden kan en moet worden aangemerkt. 2. Wy stemmen ook toe, dat dit geestelyk kan worden overgebracht op de opstanding, en bekeering der doode Heidensche volkeren tot het leven der Genade in Christus, en derzelve toebrengeing tot de kerk des N.T. Maar echter oordeelen wy met veele andere⁷, dat 3. het eigentlyk onderwerp en oogwit deezer Profetie is de bekeering der Joden in het laatste der dagen. Waar toe ons de verklaringen van deze beide zinnebeelden, en de beloften daar aan gehegt klaarlyk wyzen, en leiden: ten zy men de meeste uitdrukkingen van dit gantsche Capittel wilde in een zeer flauwe betekenis neemen. 't Welk men immers niet doen moet, ten zy de Texten zelve toonen, dat de woorden in geen hoger nadruk moeten genomen worden.'⁸

4. Vier soorten vervulling

Wanneer we alle soorten van vervulling rangschikken, krijgen we de volgende vier mogelijkheden van vervulling van de profetieën die op het volk Israël betrekking hebben:

1. in de eigentijdse geschiedenis van de profeet;
2. geestelijk-typologisch, betrekking hebbend op de christelijke gemeente;
3. letterlijk-eschatologisch: handelend over Israël en de volken nu en in de [282] toekomst (Rijk Gods) op aarde;
4. in de eeuwigheid, tijdens de nieuwe hemel en de nieuwe aarde.⁹

De eerste vorm van vervulling ontmoet de minste tegenspraak. Veel voorzeggingsen zijn op zeer korte termijn uitgekomen, vaak terwijl de profeet nog leefde.

De vierde vorm van vervulling, namelijk van vervulling in de eeuwigheid, levert in de kerken die in de traditie van de Reformatie staan, evenmin veel tegenspraak op. Er zijn profetieën die spreken over kosmische veranderingen. Bepaalde profetieën over de Dag des Heeren hebben hierop betrekking.

De tweede vorm, de geestelijk-typologische vervulling die betrekking heeft op de gemeente, is de eeuwen door volledig geaccepteerd. In de verschillende kerken werd hierop veel nadruk gelegd. De beloften van heil, van vergeving en verlossing, van universalisme, van beperking van de macht van de boze, werden betrokken op de positie van de kerk. De basis voor deze benadering wordt gelegd in het NT. Daarmee is deze benadering legitiem. De bestrijding van dit gezichtspunt kwam natuurlijk van de kant van de Joden, die een meer letterlijke

⁶ W. Greenhill, *Verklaring over de Profetie van Ezechiël*, deel IV (Ned. vert. 's-Gravenhage, 1736) 511-513.

⁷ O.a. H. Witsius, S. van Til, J. Koelman en J. Ens (zie 345-347). Vgl. ook P. Curtenius, *Mozes' Testament en Lied* (Amsterdam, 1755) 638-642.

⁸ Van Ostade in Greenhill, *a.w.*, 470.

⁹ Vgl. S.R. Külling, 'Israel hat eine Zukunft wie kein anderes Volk', *Fundamentum* (3/1988) 22-48, spec. 32. De volgorde van mogelijkheden van vervulling is historisch bepaald.

vervulling voorzagen. Verder kwam er halverwege de vorige eeuw bestrijding van de kant van de Dispensationalisten. Daarbij kunnen de namen van J.N. Darby¹⁰ en C.I. Scofield¹¹ genoemd worden. Zij gaan er vanuit, dat de profetie in Israël geen betrekking had op de kerk. De profetieën mogen uitsluitend letterlijk opgevat worden, tenzij dat iets onmogelijks oplevert. Hier is dus geen ruimte voor een geestelijke vervulling in de kerk.

Dit standpunt is echter aanvechtbaar. Met name het boek *Handelingen* geeft voorbeelden van citaten die toegepast worden op de kerk.¹² Met de kerk van alle eeuwen en in navolging van de schrijvers van het NT, bepleit ik het goed recht om te spreken over de geestelijke vervulling in de kerk. Het is verheugend te constateren dat W.J. Ouweneel in zijn recente boek *Israël en de kerk*¹³ toenadering zoekt en meer ruimte hiervoor geeft.

Dan resteert de derde benaderingswijze. Mogen we spreken van een letterlijke vervulling van de oudtestamentische teksten, die tot uiting komt in Gods onderscheiden handelen met Israël en de volkeren nu en in de komende tijd hier op aarde? Hierover is veel verschil van mening in onze kring en hierop wil ik mij thans richten. Met name in de tijd van Piëtisme en Nadere Reformatie zijn er veel theologen geweest die er moeite mee hadden zeer concrete teksten uit het OT te ontdoen van hun realistische vorm, alsof dat alleen maar oudtestamentische inkleding zou zijn. In die tijd kwam er meer oog voor de beloften die nog open staan voor het joodse volk.

Velen beschouwden de bekering van het joodse volk als een voorwaarde voor de verlevendiging van de kerk uit de heidenen. Het geloof in de bekering van het joodse volk is dan verbonden met de verwachting van een bloeitijd van de kerk op aarde. Wilhelmus à Brakel zegt zelfs het volgende als antwoord op de vraag of er in de laatste tijd van de wereld een heerlijke staat der kerk op aarde te verwachten is: ‘Dit is het gevoel van zeer vele uitnemende godgeleerden van alle tijden, en van verre de meesten in onze dagen (! MJP), en ‘t is mij zoo klaar uit het Woord Gods, dat ik daaraan gansch geen twijfeling heb.’¹⁴ De verscheidenheid in opvatting werd geduld, al werden bepaalde extremen afgewezen.¹⁵

5. Historisch-kritische exegese

In de 19e eeuw vatte men in historisch-kritische kringen de profetieën doorgaans letterlijk op en had men weinig waardering voor de wijze waarop in het NT citaten aangehaald worden. Daarbij kwam men dan tevens tot de conclusie, dat veel profetieën niet vervuld zijn. De eerste geleerde die vanuit rationalistisch gezichtspunt alle profetieën behandelde, was de Leidse hoogleraar Abraham Kuenen. Hij publiceerde in 1875 zijn tweedelige werk *De Profeten en de Profetie*

---

¹⁰ Darby (1800-1882) wordt als grondlegger van de ‘Vergadering van gelovigen’ beschouwd.

¹¹ De opvattingen van Scofield hebben nog steeds veel invloed door zijn *Reference Bible* (1909, herzien 1917).

¹² Zie O.T. Allis, *Prophecy and the Church: an Examination of the Claim of Dispensationalists that the Christian Church is a Mystery Parenthesis which interrupts the Fulfilment to Israel of the Kingdom Prophecies of the Old Testament* (1945; Nutley, 1977). J. Gerstner heeft vrij recent een harde aanval op het Dispensationalisme gelanceerd: *Wrongly Dividing the Word of Truth: A Critique of Dispensationalism* (Brentwood, 1991). J.A. Witmer beschuldigt hem ervan zich te veel te richten op de oudere vormen van het Dispensationalisme, waardoor de kritiek tegenover de huidige aanhangers niet billijk is. Zie ‘A Review of *Wrongly Dividing the Word of Truth*’, *Bibliotheca Sacra* 149 (1992) 131-145, 259-276. Het boek van V.S. Poythress, *Understanding Dispensationalists* (Grand Rapids, 1987) geeft meer aandacht aan recente ontwikkelingen en is irenischer van toon.

¹³ Ouweneel, *Israël en de Kerk, oftewel: Eén of twee volken van God? Confrontatie van de verbondsleer en de bedelingenleer* (Vaassen, 1991). De schrijver beschouwt zichzelf als een GB-er, wat in deze context staat voor: Gematigd aanhanger van de Bedelingenleer. In het werk van J.S. Feinberg (ed.), *Continuity and Discontinuity: Perspectives on the Relationship between the Old and New Testament* (Westchester, 1988), treden vertegenwoordigers van beide richtingen met elkaar in gesprek.

¹⁴ A Brakel, *a.w.*, deel III, 320. Vgl. C.J. Buijs, *Israëls aanneming: het leven uit de doden* (Bleiswijk, 1974), T. Brienens, *De Nadere Reformatie en het Jodendom: de visies van de ‘Oude Schrijvers’ op Israël* (Kampen, 1980), Murray, *a.w.* en Op ‘t Hof, *a.w.*

¹⁵ Vgl. mijn ‘Everhard van Someren en de vijfde monarchie’ in *Documentatieblad Nadere Reformatie* 4 (1980) 54-63 en Meeuse, *a.w.*, 24-25.

*onder Israël.*¹⁶ De oudere apologeten hadden zich steeds met klem op de vervul- [284] ling van de voorzeggingen ten aanzien van het lijden en sterven van Christus beroepen om de goddelijke oorsprong van de profetische openbaring te bewijzen. Maar Kuenen wijst de christelijke apologeten met tal van argumenten terug. Volgens hem zijn met name de profetieën over de heidense volken, maar ook de profetieën ten aanzien van Israël (gericht en toekomst) niet uitgekomen.

In navolging van Kuenen zijn veel werken verschenen in wetenschappelijke kring over de profetieën. Vaak is de doorwerking van de rationalistische levensovertuiging te merken. Ook wanneer wij deze levensovertuiging afwijzen, bevatten deze werken veel materiaal dat ons ertoe dringt de profetieën (vrij) letterlijk op te vatten.¹⁷

6. Joodse uitleg, Pinchas Lapide

We zagen reeds dat het Jodendom een geestelijke vervulling afwijst. Ter illustratie hiervan zou veel geciteerd kunnen worden. Ik volsta thans met enige citaten van Pinchas Lapide, een hedendaagse Jood die zich intensief bezighoudt met de verhouding Jodendom-Christendom. Hij schrijft: ‘Het antwoord van het jodendom is meer bijbelgetrouw: Omdat de twijfelachtige heilshistorische betekenis van al die ongeveer zestig ‘vervullingen van de Schrift’ in het leven en het sterven van Jezus, die men thans in de redactionele bewerking (! MJP) aantreft, in het niet verzinkt wanneer men dat vergelijkt met de wezenlijke voorzeggingen van Israëls profeten die bij de komst van de Messias in vervulling moeten gaan. Van al die voorzeggingen, waarvan we er hier slechts enkele noemen, is de vervulling tot op vandaag nog geen feit.’

1. De bekering van alle heidenen. Zach. 8:23 (tien mannen uit de volkeren zullen de slip van een joodse man grijpen).
2. De bedevaart van alle volken naar Jeruzalem. Zach. 14:16 (het jaarlijkse loofhuttenfeest).
3. Het einde van alle afgodendienst. Zach. 13:2.
4. Gods heerschappij over de hele wereld wordt zichtbaar. Zach. 14:9.
5. Het einde van alle proselytisme. Jer. 31:34 (Dan zullen zij niet meer een ieder zijn naaste en een ieder zijn broeder leren).
6. De eendracht van alle gelovigen. Zef. 3:9 (eenparige schouder).
7. Jeruzalem wordt het middelpunt van de volkeren. Jes. 2:2-3. [285]
8. Een driebond tussen Israël en zijn buurvölkeren. Jes. 19:24v. (Egypte, Assur).
9. De dieren zullen niet langer gekweld worden. Hos. 2:17.
10. De hereniging van Israël onder God. Ezech. 37:21vv.
11. Het messiaanse vrederijk. Jes. 11:6-9.¹⁸

Het is waar, dat veel van deze teksten een rol spelen in de Zendingswetenschap, en dat ze uitgelegd worden in het kader van de verspreiding van het Evangelie over de gehele aarde.¹⁹ Maar Lapide zal steeds weer wijzen op de letterlijke tekst en aangeven dat veel hiervan nog niet vervuld is.

---

¹⁶ Leiden, 1875. Vgl. mijn *Het Archimedisches punt van de Pentateuchkritiek* ('s-Gravenhage, 1988) 128-129.

¹⁷ P.A. Verhoef noemt in zijn dissertatie *Die Vraagstuk van die onvervulde voorzegginge in verband met Jesaja 1-39* (Amsterdam, 1950) veel van de latere literatuur. In navolging van zijn promotor G.Ch. Aalders tracht hij Kuenen e.a. te weerleggen. Vgl. mijn ‘Jesaja’s onvervulde profetieën in A.G. Knevel en M.J. Paul (red.), *Verkenningen in Jesaja* (Kampen, 1991) 32-40. Zie verder H.J. Kraus, *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments* (3e druk; Neukirchen, 1982).

¹⁸ P. Lapide en U. Luz, *Jezus de jood: thesen van een jood, antwoorden van een christen* (Ned. vert.; Kampen, 1985) 54-57.

¹⁹ Zie bijv. J.P. Versteeg, ‘De bijbelse fundering van het zendingswerk’ in C.A. Tukker e.a., *Gij die eertijds verre waart...: een overzicht van de geschiedenis en taken van de zending* (Utrecht, 1978) 11-60, spec. 21-28.

5. Joods-christelijke uitleg

Het is mogelijk de opvattingen van Lapide af te doen met de opmerking, dat hij niet in Jezus als de Messias gelooft. Daarmee doen we echter een deel van zijn argumenten geen recht. Deze tegenwerping kunnen we in ieder geval niet maken bij I. da Costa. Deze 19e eeuwse ‘Messiasbelijdende Jood’ neemt ten aanzien van de profetieën in wezen dezelfde positie in als Lapide. In zijn *Bijbellezingen* zegt hij:

‘Voorts moeten al de beloften, die God gegeven heeft ten opzichte van David en zijn koninkrijk, nog vervuld worden. En nu mogen de volken Davids troon en kroon vergeten, als in het stof versmeten, en er zich niet meer over bekommeren, doch wij, Joden, kunnen dit nooit. Wij kunnen niet ophouden de oprichting van de vervallen hut van David te verwachten, Amos 9:11. De volken hebben ons uitgekleded en ons alles ontnomen, maar de belofte van God kunnen zij ons niet ontnemen. Het geslacht van David is onzichtbaar geworden, maar daarom bestaat het nog, en het bewijs dat het bestaat is de profetie dat het afzonderlijk weder zal optreden, Zach. 12:12. Hetzelfde geldt de tien stammen, Ezech. 37:19-22’.²⁰

Naar aanleiding van Jes. 40 merkt hij op: ‘Velen willen enkel van het geestelijk Israel, van de kerk uit de volken weten, doch heeft de Christelijke kerk ooit de oordeelen, welke over Israel zijn uitgesproken op zichzelf toegepast? En zoo [286] neen, laat het dan ook Israel zijne kroon laten. De belofte des Evangelies aan Israel is Israel niet ontnomen, om haar alleen aan de heidenen te geven; neen, de belofte aan Israel is de blijvende grond van de aanneming der heidenen. Israel blijft de wortel; de gemeenten uit de volken zijn niet anders dan takken, op dien wortel geënt. Al de beloften zijn geschied aan Israel, en al de gemeenten zijn gezien en begrepen in Israel. Het ingaan van de volheid der heidenen, en de terugkeer van Israel met den wederopbouw der verwoeste steden worden daarom gedurig naast elkander geplaatst. Als Israel bekeerd wordt, zal de geheele wereld overstort worden met het licht des Evangelies. Ja, in de belofte aan Israel zijn al de beloften aan de volken begrepen. Israel behoudt dus het erfrecht, en dat niet ten nadeele maar ten voordeele der volken.’²¹

Soortgelijke uitspraken kunnen ook geciteerd worden van de tijdgenoten A. Capadose²² en C.A.F. Schwartz²³. Het is ook mogelijk hedendaagse Messiasbelijdende Joden te noemen, zoals L. Lambert²⁴, maar voor velen zal het meer bewijskracht hebben Schriftuitleggers te noemen die leefden vóór de opkomst van het Zionisme en vóór de stichting van de staat Israël.

8. Tussenbalans

Wanneer we de stand van zaken opmaken, bemerken we het volgende: In de kanttekeningen van de Statenvertaling wordt in het OT de geestelijke vervulling benadrukt. In de tijd van de Nadere Reformatie kwam daarnaast zicht op de letterlijk-concrete vervulling in de huidige en de toekomstige tijd. I. da Costa en andere mensen van het Réveil hebben hier eveneens de nadruk op gelegd. Naar hun overtuiging is er geen tegenspraak tussen vervulling in de christelijke gemeente en vervulling in het nog steeds bestaande joodse volk. Zelf sluit ik me hierbij aan.

---

²⁰ Da Costa, *Bijbellezingen*, vierde stuk (Amsterdam, z.j) 72-73. Het citaat is genomen uit de leerzame verhandeling ‘De profetieën’ (a.w., 34-79), opvallend genoeg geplaatst voor de bespreking van de Psalmen. In de bewerkte heruitgave: deel 2 (Zwijndrecht, 1983) 154-190. Vgl. H. de Leede, ‘Mr. Isaäc da Costa: getuige van de Messias’ in C. den Boer e.a., *Zicht op Israël*, deel 2 (‘s-Gravenhage, 1987) 121-143 en ‘Zie, Hij komt! Profetisch zicht op de geschiedenis. Gelezen uit de bijbellezingen van mr. Isaäc da Costa’ in C. den Boer e.a., *Messiasbelijdende joden, vroeger en nu* (‘s-Gravenhage, 1989) 115-133.

²¹ Da Costa, a.w., 330.

²² Capadose, *De toekomst Israëls: eene voorlezing gehouden in een’ van de Bidstonden der Vrienden Israëls* (‘s-Gravenhage, 1849). Opnieuw uitgegeven in C.R. van den Berg, *Abraham Capadose uw heilwenshende vriend* (Zwijndrecht, 1988) 145-168.

²³ W. de Greef, *Carl A.F. Schwartz (1817-1870)* (Leiden, 1990) 69-102, spec. 84vv.

²⁴ L. Lambert, *Israel is uniek* (Ned. vert.; Nijkerk, 1989) en *De dag breekt aan...: toekomstverwachting en bijbelse profetie* (Ned. vert.; Nijkerk, 1991).

Elders heb ik Lapide op diverse punten bestreden²⁵, maar t.a.v. de concrete profetieën staat hij sterk.

Wie tegen de historisch-concrete duiding is, moet in veel gevallen de toevlucht nemen tot de geestelijke vervulling, om toch de onfeilbaarheid van de Schrift te kunnen handhaven. Hij volgt dan een methode van uitleg die ten aanzien van historische stof en het NT als ontoelaatbaar beschouwd wordt. Da Costa roept uit [287]: ‘Neemt het koninkrijk en de regeering van Christus op aarde weg, en gij verscheurt dertig, veertig kapitels van de Schrift. Vergeestelijkt gij ze, dan strooit gij ze in den wind: maar volgt gij de Schrift, dan komt gij met haar aan het doel waar zich het einde verbindt met het begin.’²⁶

We zullen nu verder moeten onderzoeken wat het NT getuigt. Immers, volgens velen gaat het NT ons voor in het geestelijk opvatten van het OT en ligt hier het criterium voor ons, hoe wij de profetieën hebben te verstaan.

9. *Het Nieuwe Testament*

In deze paragraaf komen summier enige teksten naar voren die van belang zijn voor ons onderwerp. Een behandeling van deze teksten is in dit korte bestek niet mogelijk. Daarom moet ik volstaan met het noemen van enige bijbelcommentaren waarin men een bespreking van deze gedeelten kan vinden in de lijn van het bovenstaande betoog.

In het Nederlandse taalgebied geeft de verklaring van Patrik, Polus en Wels²⁷ veel schatten uit het Engelse Puritanisme. Als vrij recent werk in het Angelsaksische taalgebied kan genoemd worden *The Expositor's Bible Commentary*²⁸. In het Duitse taalgebied valt te denken aan het werk van Ph.J. Spener, J.A. Bengel en A.H. Francke en hun navolgers. In de verklaring van K.A. Dächsel, in Lange's *Bibelwerk* en in de vrij recente *Wuppertaler Studienbibel* is de doorwerking hiervan te bespeuren. A.M. Berkhoff verwijst in zijn werk *De Christusregeering*²⁹ naar veel uitleggers in de Nederlandse traditie.

Volgens de lofzang van Maria (Luk. 1:55), de lofzang van Zacharias (Luk. 1:73), Petrus op de Pinksterdag (Hand. 2:39), en de apostel Paulus (Rom. 9:4, 11:12,15,29) blijft het verbond met Abraham van kracht. De komst van de Messias is volgens Simeon juist tot heerlijkheid van het volk Israël (Luk. 2:32). Volgens sommige uitleggers bedoelt Jacobus dit ook in Hand. 15:14-16. Tevens moet gezegd worden, dat veel van de Mozaïsche bedeling vervuld is en afgedaan heeft (de Brief aan de Hebreëen).

[288] Naar mijn overtuiging gelden de beloften aan Abraham nog steeds en heeft het natuurlijke volk Israël, door ons thans Joden genoemd, nog steeds een speciale positie. De speciale relatie tussen God en zijn volk is niet beëindigd in de tijd van het NT, maar zal duren zolang de zon en de maan aan de hemel staan (Jer. 31:35-40 en 33:23-26, juist in de context van het nieuwe verbond!).³⁰ De apostel Paulus spreekt wel over verharding, en ook over de toorn van God, maar in de strafuitoefening verbreekt God de speciale relatie niet; er heeft geen definitieve verstoting plaatsgevonden (Rom. 9-11).

---

²⁵ ‘Jezus: Rabbi of Messias?’ in A.G. Knevel e.a., *Verkenningen in de evangeliën* (Kampen, 1990) 129-143.

²⁶ Da Costa, a.w., 46-47.

²⁷ *Verklaring van de geheele Heilige Schrift door eenigen van de voornaamste Engelsche Godgeleerden*, samengesteld door J. van den Honert (Amsterdam, 1741-1756). Van belang zijn verder K. (of: C.) Vtringa, *Uitlegging over het Boek der Profeetsyen van Jezaias*, 6 delen (Ned. vert.; Leiden, 1739-1741) (in totaal meer dan 6000 pagina's!) en G. Hutcheson, *Sakelyke en practicale verklaringe van de twaalf kleine profeten*, 2 delen. Ned. vert. met een voorrede van Th. van der Groe (Leiden, 1747-1748) die veel teksten uit het NT betrekken in de uitleg.

²⁸ F.E. Gaebelien (ed.), deel 8-12 over het NT (Grand Rapids, 1976-1984).

²⁹ A.M. Berkhoff, *De Christusregeering of het in Openbaring XX in aansluiting bij de gansche Profetie der Heilige Schrift beloofde Duizendjarig Rijk* (Kampen, 1929), 205-311 (bespreking teksten uit het NT) en 314-341 (Aanhangsel met veel voorbeelden uit de geschiedenis van de uitleg).

³⁰ Vgl. J. Mobachius, *De lang gewenste en vast aanstaande bekering van het volk der Joden* (Utrecht, 1746).

Veel profetieën spreken over uiterlijke en innerlijke zaken. Bijv. zowel over het verjagen van de vijanden als over de besnijdenis van het hart. In de tijd van het NT lag de nadruk op de uiterlijke wetsgehoorzaamheid. In die context is het noodzakelijk dat de innerlijke beleving geaccentueerd wordt. Dit zal een belangrijke reden zijn waarom het NT minder nadruk legt op de uiterlijke of letterlijke kant van de profetieën. De zondesschuld en de verzoening door Christus staan centraal.

Het NT zwijgt echter beslist niet over de vervulling van profetieën in een aards-concrete zin. Met name de lofzangen van Maria en Zacharias spreken concreet over bevrijding van vijanden. In Matth. 23:37-39 (en par.) staat: ‘Uw huis wordt u woest gelaten (...) totdat gij zeggen zult: Gezegend is Hij, Die komt in de Naam des Heeren!’ M.a.w.: er zal een blijde welkomstroep weerklinken. (Vgl. eerder, in 21:1-11: Hosanna). Volgens het woord van Luk. 21:24 zal Jeruzalem vertreden worden door de heidenen totdat de tijden der heidenen vervuld zullen zijn. (Is dit vervuld in 1948 of 1967?).³¹ In Hand. 1:6 vragen de discipelen naar het Koninkrijk dat aan Israël opgericht zal worden. Dit is geen verkeerde vraag (zo Calvin), zoals uit het antwoord blijkt. Het onderwijs van Christus (1:3) heeft juist deze vraag opgeroepen.³²

Zo zijn er meer teksten te noemen die spreken over een zichtbaar koninkrijk, bijv. Matth. 4:8-9 (indirect), 19:28 (Luk. 22:30), Mark. 14:25, Hand. 3:19-21, en Openb. 20:1-10.

Het blijft waar, dat het NT hier niet veel nadruk op legt. De voornaamste reden zal zijn de correctie op de gangbare voorstellingen. Maar ten tweede kan erop gewezen worden, dat het NT voortbouwt op het OT. Tal van zaken behoeven daarom niet expliciet in het NT aan de orde te komen. Wij mogen continuïteit [289] aannemen, tenzij dit aangegeven is.³³ Ten derde is het zo, dat wij gemakkelijker kunnen ‘vergeestelijken’ dan de Joden. Wij kunnen (onder Griekse invloed?) gemakkelijker dan zij teksten ontdoen van hun aards-concrete gestalte. Dit is iets waar de Messiasbelijdende Joden ons steeds weer op wijzen. Dat houdt in, dat we ook in het NT moeten nagaan of een geestelijke duiding van een oudtestamentische tekst de enige duiding is, of dat deze een bepaalde, concrete toespitsing is die de andere onverlet laat. Een voorbeeld kan dit verduidelijken. In de belofte aan Abraham in Gen. 12vv. wordt gesproken over zijn zaad. Paulus past deze tekst toe op Christus (Gal. 3:16). Deze toepassing sluit de letterlijk-concrete duiding niet uit. De gewone betekenis van het begrip ‘zaad’ in de zin van ‘nakomelingschap’ hoeft niet te worden opgegeven, zoals blijkt uit Hand. 3:25-26 en Rom. 9:4vv.

We raken nu een volgende zaak. Is de nieuwtestamentische exegese van de profetieën normgevend voor ons? In tegenstelling tot A. Kuenen en veel anderen wil ik hier een positief antwoord op geven. Maar we zullen ons moeten afvragen of de nieuwtestamentische toepassing de enige is, of dat deze ook nog andere duidingen of vervullingen naast zich toelaat. Naar mijn overtuiging is dit laatste meestal het geval. Vaak is er sprake van een meervoudige vervulling.

Op de Pinksterdag haalt Petrus Joël 2 aan. Wie het gezag van Gods Woord aanvaardt, zal bereid zijn deze uitleg te accepteren. In de aanhaling staan echter ook zaken (bloed, vuur, rookdamp, kosmische tekenen) die op dat moment nog niet aanwezig waren. Daarom mogen we in de toekomst een rijkere of completere vervulling verwachten.

Nog een voorbeeld: in Deut. 18:15 wordt gesproken over de profeten als groep (naast de oudsten, de priesters en de levieten). Het woord ‘profeet’ staat hier echter in het enkelvoud, als

---

³¹ Verg. mijn preek over deze tekst in de serie ‘Genade voor Genade’ 44 (aug. 1992) nr. 7.

³² Vgl. J. Haeck, ‘Handelingen 1:6-8 De wederoprichting van het Koninkrijk’ in C. den Boer e.a., *Zicht op Israël* (‘s-Gravenhage, 1983) 164-170.

³³ A. Capadose, a.w., 15: ‘Al de beloften, die in het Oude Testament aan Israël gegeven zijn en nimmer vervuld werden, zullen zeker nog moeten vervuld worden, al zijn dezelve niet herhaald in het N.T.; want zoolang ze niet worden ingetrokken, houden ze stand.’

aanduiding van een categorie. In Hand. 3:22 past Petrus deze woorden toe op Christus als de Profeet. Deze toepassing is legitiem, maar Deut. 18 omvat meer dan deze toepassing.³⁴

Ten aanzien van het karakter van de vervulling en het nieuwtestamentische woordgebruik wil ik graag verwijzen naar het werk van J.W. Smitt³⁵, dat laat zien dat veel vervullingen heenwijzen naar een rijkere toekomst. Overigens is er geen vervulling buiten Christus om. Door Hem is elke vervulling, ook die ten aanzien van het joodse volk, verdiend en gegarandeerd.

[290] Op grond van deze overwegingen ben ik van mening dat de profetieën inderdaad op de vier genoemde manieren uitgelegd mogen worden en dat het NT dit eerder bevestigt dan tegenspreekt.

10. Landbelofte en terugkeer - Deut. 30

Thans wil ik verdergaan met de derde manier, de aards-concrete die op het joodse volk in onze tijd van toepassing is: en dit toespitsen op de landbelofte. Het land Kanaän is aan Abraham en zijn nageslacht beloofd. De aartsvaders mogen het nog niet in bezit nemen, want de zonde van de inwoners is nog niet tot een climax gerezen (Gen. 15:16). Een paar eeuwen later mogen de Israëlieten de inwoners uitroeien; zij voltrekken daarmee het goddelijke gericht.

Het volk van God krijgt het land nu niet in volstrekt eigendom. In de eerste plaats worden de grenzen van het land al bepaald door God, die in gunst of ongunst deze kan wijzigen (Deut. 11:22-25, 12:20 en 19:8). Ten tweede, als Israël zwaar zondigt, kan het zelfs verdreven worden uit het land (4:27, 28:63 en 29:28). Maar dan staat er iets wonderlijks in h. 30: Als het volk weggerukt zal zijn uit het land en verstrooid zal zijn onder de volken, zal God zich weer ontfermen. Hij zal de Israëlieten vergaderen uit al die landen en ze in het land Kanaän brengen. Vervolgens zal Hij hun hart besnijden, zodat ze in oprechtheid Hem zullen dienen (vs. 1-10).

Dit is concreet geworden in de Babylonische ballingschap. De profeten kondigen gericht aan, maar ook vaak troost. De voorzeggingen van oordeel en gericht, zelfs van de ballingschap, berusten op het verbond! Op grond van ditzelfde verbond kan ook weer heil aangekondigd worden. De profeten verkondigen minder nieuwe dingen dan door exegeten vaak gedacht wordt (vanuit de 19e eeuwse veronderstelling dat de profeten de religieuze vernieuwers zijn).³⁶

Als we beseffen dat de Babylonische ballingschap een uitvloeisel is van de verbondsdreiging in Deuteronomium, ligt het voor de hand om na te gaan of er eventueel nog een tweede keer een ballingschap is geweest. Naar mijn overtuiging is de tweede ballingschap begonnen tijdens de verwoesting van de tempel door de Romeinen in het jaar 70 en is het einde van deze tweede ballingschap in onze eeuw. Het beste markeringspunt is waarschijnlijk 1948.

Het is gebruikelijk de profetische teksten over verstrooiing en terugkeer te betrekken op de Babylonische ballingschap. Doch dat is niet in alle gevallen mogelijk. Met name teksten uit Zacharia, die leefde in en na de tijd van de terugkeer, kunnen hier genoemd worden. Bijv. Zach. 10:9-10: 'En Ik zal hen onder de volken zaaien, en zij zullen Mijner gedenken in verre plaatsen; en zij [291] zullen leven met hun kinderen, en wederkeren. Want ik zal ze wederbrengen uit Egypteland, en Ik zal ze vergaderen uit Assyrië...'. Zach. 8:7 spreekt over een terugkeer uit de vier windstreken. Deze gedeelten (en hun context) hebben een grotere reikwijdte dan de Babylonische ballingschap en moeten betrokken worden op latere verstrooiing en terugkeer.³⁷

---

³⁴ Vgl. mijn bijdragen 'Viervoudig gezag' in het *Gereformeerd Weekblad* (uitg. Bout) 30 sept. 1988 tot 6 jan. 1989, spec. het laatste artikel.

³⁵ Smitt, *Opdat vervuld zou worden*, 2 delen (Groningen, 1975-1977).

³⁶ Vgl. mijn bijdrage 'Profetie en verbond' in A.G. Knevel en M.J. Paul (red.), *Verkenningen in Jesaja*, 41-49.

³⁷ Vgl. D. Baron, *Commentary on Zachariah* (1918; repr. Grand Rapids, 1988), F. Laubach, *Der Prophet Sacharja*. Wuppertaler Studienbibel (Wuppertal, 1984) en vier meditatie van mijn hand in *De Waarheidsvriend* 27 juni - 18 juli 1991.

Deze gedachten zijn niet nieuw, maar werden in de afgelopen eeuwen al meermalen verwoord. Voor J. Koelman stond het vast, dat de bekering van de Joden een nationale bekering is, waarbij het volk zal terugkeren naar het vroegere land en dat ook Jeruzalem herbouwd zal worden.³⁸

Th. Boston schrijft: 'Of de Joden hun eigen land weer zullen bezitten of niet, wil ik niet met zekerheid vaststellen. Maar ik belijd tot de gedachte over te hellen van wèl. Wat me op dit punt voornamelijk versterkt is, dat de apostel in Romeinen 11 hun nationale bekering besluit uit het verbond met hun vaders. Dat houdt in dat de Heere hun God en de God van hun zaad zal zijn. En dat de gift van het land Kanaän tot hun eeuwigdurende bezitting, in hetzelfde verbond begrepen ligt.'³⁹

G. Hutcheson licht Hos. 1:11 met de volgende woorden toe: 'Wanneer Israel en Juda bekeert zullen worden/ dan zal de Heere gedenken aan zyn Verbondt/ en haar wederom herstellen in haar beloofde Voorrechten: inzonderheit zullen daar niet alleen Bekeerden uit haar hier en daar onder de Heidenen verstroot zyn; maar haare Bekeeringe zal met haare Wedervergaderinge tot een Volk of Natie gepaart gaan/ en (gelyk het schynt) met eene Herstellinge uit haare Gevankennisse en een wederbrengen in haar eigen Landt. Dit schynt in deze Belofte te leggen/ zy zullen 't zamen vergadert worden, ende uit den lande optrekken, gelyk te vooren verklaart is. Dit is ook de inhoudt van het Verbondt met haar/ als wy zien konnen/ Deut. 30:1-5.'⁴⁰

Op grond van teksten als Deut. 30, Amos 9:14-15, Ezech. 37, Jes. 62:1-4 en Zach. 2, 12 en 14 concludeert W. à Brakel dat het joodse volk bekeerd zal worden en in het land Kanaän zal komen wonen. Hij wijst af dat de teksten louter betrekking hebben op geestelijke zaken. 'bij iedere plaats is wel nadrukkelijk getoond, dat ze spreken van Israël, en wat hun wedervaren zou, en naar ziel en ook naar lichaam.'⁴¹

[292] Ook W. Greenhill zegt: 'Maar daar en boven, als de Joden zo zullen bekeert zyn, dan zullen zy het land Canaan weder in bezit krygen, en bewonen. Daarom belooft God zo dikwils, dat hy ze zal van alle kanten vergaderen, en weder in hun land brengen.'⁴² Da Costa neemt overigens op grond van Ezech. 37 en Zach. 12 een omgekeerde volgorde aan: eerst nationaal herstel en daarna pas bekering.⁴³

Deze getuigenissen mogen voldoende zijn om aan te geven dat de landbelofte door vroegere uitleggers beschouwd werd als van blijvende geldigheid.⁴⁴ De Nederlandse Hervormde Kerk staat met haar handreiking *Israël: volk, land en staat* in dit opzicht in een lange traditie.⁴⁵

11. Hoe letterlijk?

In het voorafgaande is gepleit voor een in rekening brengen van de letterlijke tekst van de profetieën. Om misverstanden te vermijden is het goed thans enige nuanceringen aan te brengen. Allereerst moet er rekening mee worden gehouden dat poëzie en profetie veel beeldspraak bevatten. Zo wordt in Richt. 4 en 5 de overwinning van Barak en de Israëlieten over Sisera op

---

³⁸ Koelman, *De Sleutel tot Opening van de Openbaaring Johannis, in de donkerste kapitelen* (Amsterdam, 1689). Vgl. Meeuse, *a.w.*, 82.

³⁹ Boston, *De bekering van Israël* (Ned. vert. Elspeet, 1992) 10. De preek is gehouden in 1716.

⁴⁰ Hutcheson, *a.w.*, deel 1, 23. Vgl. ook zijn uitleg van Hos. 2:15, Obadja 19,20 en Zach. 10:9.

⁴¹ Brakel, *a.w.*, 138.

⁴² Greenhill, *a.w.*, 513. Zie verder de in noot 7 genoemde schrijvers en Murray, *a.w.*, 78.

⁴³ Da Costa, *a.w.*, 40 en 630.

⁴⁴ In dispensationalistische kringen laat men veel profetieën betrekking hebben op de toekomst. Zo schrijft W.J. Ouweneel: 'Deze huidige staat is op geen enkele wijze de rechtstreekse vervulling van enige oudtestamentische profetie (afgezien bijvoorbeeld van Ezech. 37:7v. (...)) - zij het wel de onmiskenbare voorbode van de vervulling van Gods beloften. De profetieën gaan pas in vervulling aan een bekeerd Israël onder de wedergekomen Messias.' (*a.w.*, 124).

⁴⁵ Handreiking uit 1970. Vgl. C. Thoma, *Theologische Beziehungen zwischen Christentum und Judentum* (Darmstadt, 1989) 31.

twee manieren beschreven: in h. 4 wordt verslag gedaan en in h. 5 bezingt Debora in een lied deze overwinning. De inhoudelijke verschillen zijn opvallend, maar door het onderscheid tussen proza en poëzie tevens verklaarbaar. We zullen ons dus steeds moeten afvragen wat voor literatuursoort gebruikt is. Het Evangelie naar de beschrijving van Johannes geeft voorbeelden genoeg dat de tijdgenoten van Jezus diens uitspraken wel eens al te letterlijk namen, bijv. over de tempel (Joh. 2:19vv.) en over de wedergeboorte (Joh. 3:4). Daarom is een waarschuwing op z'n plaats: symbolische taal mag niet letterlijk genomen worden, anders komen er misverstanden. Iedere uitlegkundige traditie erkent zulke symbolische elementen. Zo kan het woord van Jes. 40:1-4, dat alle dalen verhoogd en alle bergen en heuvelen vernederd zullen worden, moeilijk geheel letterlijk genomen worden.

Verder moet er rekening gehouden worden met het conditionele element in de profetie. De aankondiging van een gericht is uiteindelijk bedoeld als oproep tot bekering. Een bekend voorbeeld is de profetie van Jona tot Ninevé. Die verwoes- [293] ting is onvoorwaardelijk aangekondigd, maar God is barmhartig en genadig en kan het oordeel afwenden.

Wanneer we met zulke zaken rekening houden, is het erg moeilijk om de profetieën als een soort spoorboekje te lezen en een precieze blauwdruk voor de toekomst te ontwikkelen. Dan voel ik me duidelijk beter thuis bij Da Costa dan bij Hal Lindsey.⁴⁶ In het NT zijn veel profetieën letterlijk vervuld, maar wie alleen het OT heeft, had nooit kunnen bedenken dat ze op deze wijze zouden uitkomen. Dit moet ons voorzichtig maken. God heeft ons genoeg geopenbaard om ons te doen beseffen in wat voor tijd wij leven, maar veel te weinig om gedetailleerde tabellen en berekeningen te kunnen maken.

12. Het Duizendjarig Rijk

Volgens diverse uitleggers valt de vervulling van tal van profetieën samen met de periode die in Openb. 20 genoemd wordt. Teksten als Jes. 65:20 ('Van daar zal niet meer wezen een zuigeling van weinig dagen, noch een oud man, die zijn dagen niet zal vervullen; want een jongeling zal sterven, honderd jaren oud zijnde, maar een zondaar, honderd jaren oud zijnde, zal vervloekt worden') en Zach. 14:16-17 (geen regen voor de volken die niet naar Jeruzalem gaan om daar het loofhuttenfeest te vieren) worden geplaatst in een periode die in bepaalde opzichten vol heerlijkheid zal zijn en toch nog niet volmaakt is.

In de Nadere Reformatie moest men niets hebben van een al te aards gekleurd Chiliasme, maar beschouwde men het Duizendjarig Rijk toch vaak als toekomstig (in tegenstelling tot de Augustiniaanse visie). Zo schrijft Th. van der Groe in zijn verklaring van Zondag 19 van de Heidelbergse Catechismus:

'De dingen die volgens de Heilige Schrift nog vóór des Heilands komst ten oordeel moeten geschieden, bestaan voornamelijk hierin, dat nog eerst de antichrist moet vallen, zijn rijk geheel verbroken, en de stad Rome, de troon van het beest verwoest moet worden. Dat nog eerst geheel het Joodsche volk tot Christus moet bekeerd worden, en de volheid der Heidenen ingaan. Dat zulks, geschied zijnde, er nog een verheerlijkten staat der Kerk moet komen, waarin de geloovigen met Christus als Koning een tijd van duizend jaren hier op aarde zullen heerschen, gedurende welke duizend jaren de duivel in de helle zal gesloten worden; zoodat hij in dien de volkeren niet meer zal verleiden, volgens Openb. XX.'⁴⁷

[294] Ook W. à Brakel is overtuigd van een toekomstig duizendjarig rijk.⁴⁸ Verder kunnen we uit een veelheid van namen noemen: J. Koelman, A. Driessen⁴⁹, C. Vitringa⁵⁰, J. van Schelle⁵¹ en J. Bunyan.⁵² In de tijd van het Reveil oefende C.A. Auberlen grote invloed uit.⁵³

⁴⁶ Lindsey, *The Late Great Planet Earth* (Grand Rapids, 1970). Ned. vert.: *De planeet die aarde heette* (Laren, z.j.).

⁴⁷ Van der Groe (1730-1784), *Des Christens eenigen troost in leven en sterven of verklaring over den Heidelbergischen Catechismus* (Heruitgave Utrecht, z.j.) 446.

⁴⁸ A Brakel, a.w., 315-316. Hij gaat in op tal van tegenwerpingen en zegt: 'Maar verwacht van mij niet eene nette bepaling van den tijd, alleen zeg ik, dat ik ze niet zal beleven.'(330).

Voor zover na te gaan, leefde in de Vroegchristelijke kerk (o.a. bij Justinus Martyr) nog de verwachting van een toekomstig duizendjarig rijk, waarin de profetieën van Jesaja, Zacharia en andere profeten vervuld zouden worden. De grote wijziging kwam met Augustinus (in navolging van Origenes en Tyconius) in zijn werk *De Civitate Dei*. In het verlengde hiervan (en door het werk van Orosius) werden de beloften steeds meer betrokken op de aardse kerkstaat en bleef er voor het joodse volk geen aparte belofte meer over.⁵⁴

Onder hen die in de tegenwoordige tijd rekening willen houden met een concrete vervulling ten aanzien van het huidige joodse volk, is veel verschil van mening te bespeuren ten opzichte van het duizendjarig rijk. Het pleidooi voor een meer letterlijk verstaan van de Schrift is onafhankelijk van het moeilijk te verklaren hoofdstuk Openb. 20.⁵⁵ [295]

13. Recente kerkgeschiedenis

In de tijd van het Réveil waren er in West-Europa veel contacten met Joden die tot het Christendom overgegaan waren. De invloed hiervan is merkbaar op de bijbelverklaring van K.A. Dächsel en Lange's *Bibelwerk*. In ons land hebben de Gereformeerde Kerken deze eeuw de bijbeluitleg in onze kring gestempeld. Abr. Kuyper heeft alles wat naar Chiliasme zweemde veroordeeld (hoewel hij zelf een toekomstige 1000-jarige periode leerde, een tijd die overigens gelijkvalt met de oordeelsdag).⁵⁶ Waarschijnlijk zijn het bij hem de sterke gerichtheid op de kerk, de roeping van de christen op aarde (cultuurmandaat)⁵⁷ en het koningschap van Christus nu, die weinig ruimte laten voor een aparte positie van het joodse volk en een meer letterlijke verklaring van de profetieën. Door de gedegen bijbeluitleg vanuit deze kring is de invloed op heel de zgn. Gereformeerde Gezindte groot. De invloed van de Korte Verklaring, de Kommentaar op het Nieuwe Testament (zgn. Bottenburger), de Commentaar op het Oude Testament en de Commentaar op het Nieuwe Testament is niet te onderschatten. De uitleg van de profetische geschriften is hier vooral gericht op de vervulling in de tijd van de profeet en ook - zij het in mindere mate dan in de kanttekeningen van de Statenvertaling - op de geestelijke vervulling in

---

⁴⁹ Driessen, *Bedenkingen over de H. Openbaring* (Utrecht, 1718).

⁵⁰ Vitringa, *Nauwkeurig Onderzoek van de Goddelyke Openbaring des H. Apostels Johannes*, 2 delen (Amsterdam, 1728).

⁵¹ Van Schelle, *De Voortreflykheden van Messias Koningkryk: afgeleidt uit de verheven hoedanigheden van den Koning, uit den vrederyken aert zyner heerschappye, en uit de doorluchtigse lotgevallen, die hetzelve zullen brengen ten top zyner laatste heerlykheit. Voorgesteld in XX. Kerkelyke Redenvoeringen over het XI. en XII. hoofdstuk van den Profeet Jesaias. Waer achter is gevoegt deszelfs vertaelde Akademische Redenvoering over den Gelukstaet der Christenkerke, die voor de laatste Euangelydagen bewaert is. Openlyk uitgesproken, by het plegtig aanvaerden van het Hoogleeraerschap in de Heilige Godtgeleertheit, op de Hooge Schole van Leiden, den XVIIIden der Wynmaand MDCCLVIII* (Leiden, 1761).

⁵² Veel meer namen zijn te vinden in Buijs, *a.w.*, Berkhoff, *a.w.*, Murray, *a.w.* (in positieve zin t.o.v. het zgn. postchiliasme) en in K. Dijk, *Over de laatste dingen: het einde der eeuwen* (Kampen, 1952) 17-37 (in afwijzende zin). C. van der Waal, *Openbaring van Jezus Christus*, deel 1 (Groningen, 1971) 113-132 en deel 2 (Oudkarspel, 1981) 336-351 biedt ook veel materiaal.

⁵³ Auberlen, *Der Prophet Daniel und die Offenbarung Johannis* (Basel, 1857).

⁵⁴ In de eerste drie eeuwen verwachtten de christenen een letterlijk, toekomstig duizendjarig rijk. Vgl. L.V. Crutchfield, 'The Apostle John and Asia Minor As a Source of Premillennialism in the Early Church Fathers' in *Journal of the Evangelical Theological Society* 31 (1988) 411-427. Van belang is in dit opzicht de datering en de betrouwbaarheid van de uitspraken van Papias. Zie R.W. Yarbrough, 'The Date of Papias: A Reassessment' in *JETS* 26 (1983) 181-191 (datering tussen 95 en 110!).

⁵⁵ R.G. Clouse laat in zijn boek *The Meaning of the Millennium: four views* (Downers Grove, 1977) vier verschillende auteurs met elkaar in gesprek gaan, zodat de sterke en zwakke punten van het historische premillennialisme, het dispensationalistische premillennialisme, het postmillennialisme en het amillennialisme goed naar voren komen.

⁵⁶ Kuyper, *Van de voleinding*, deel 4 (Kampen, 1931) 326.

⁵⁷ Vgl. mijn 'Cultuurmandaat en vreemdelingschap', rede gehouden op de EH te Amersfoort op 5 sept. 1989 (interne publikatie).

de kerk. De eerste delen van de derde serie Commentaar op het Nieuwe Testament, geredigeerd door J. van Bruggen, lijken in dezelfde richting te gaan.

In dit opzicht bepleit ik graag een terugkeer naar de eerder genoemde uitlegkundige traditie. Helaas zijn door de laatstgenoemde commentarens series rijke inzichten van vroegere generaties genegeerd. We doen er goed aan naast de huidige commentaren - die moeilijk gemist kunnen worden vanwege de verwerking van hedendaagse inzichten - te luisteren naar mannen als W. à Brakel, Th. v.d. Groe, C. Vitringa, I. da Costa, e.a. Het erfgoed van de Nadere Reformatie werd niet in de huidige commentarens series, maar elders bewaard. In de kringen waar de oude schrijvers gelezen worden, leeft de gedachte sterk dat er een aparte toekomst voor Israël is, een verwachting die ook in evangelische kringen bewaard is. Het is een goede zaak dat de laatste tijd veel publikaties hierover verschijnen.

14. Methode

Dit pleidooi voor een viervoudige uitleg van de profetieën kan de vraag doen rijzen, of bij elke tekst alle vier de aspecten gevonden kunnen worden. Tevens kan gevraagd worden of toch bepaalde aspecten niet met elkaar in tegenspraak (kunnen) zijn. [296]

Het lijkt een goede zaak bij de letterlijke uitleg te beginnen. Wat betekende de profetie in de tijd van de profeet? Welke lering konden zijn hoorders in hun eigen tijd hieruit trekken? Wanneer we echter verschillende profetieën nagaan, bemerken we dat er soms een groot verschil van inzicht is of een bepaalde profetie letterlijk genomen moet worden. Als voorbeeld kan de tempel van Ezechiël genomen worden. Veel uitleggers in vroeger eeuwen hebben moeite met de veronderstelling dat deze tempel in de toekomst nog gebouwd zal worden. Ze beschouwen dit als strijdig met de Brief aan de Hebreeën. Om die reden nemen zij vaak de toevlucht tot een geestelijke uitleg. Dit doet bijv. W. Greenhill ook. Maar zijn vertaler Van Ostade acht de beschrijving van de tempel zo nauwkeurig en uitvoerig, 'dat men zich zelve gewelt moet aandoen, als men zich zoekt wys te maken, dat hier op geen lichamelijk gebouw, maar enkel op de Kerk des N.T. gezien word. Alles word zo net gemeeten, en beschreven, met zo veel eigen namen, en byzonderheden, dat het meer schynt een Historie als een Profetie te zyn.'⁵⁸ Zelf neemt hij dan aan (in navolging van Theodoretus en C. Vitringa) dat deze tempel van Ezechiël overeenkomt met de door Nebukadnezar verwoeste tempel van Salomo. Dit visioen had de strekking om aan de Israëlieten een tekening ervan te geven, zodat zij na de ballingschap overeenkomstig dit voorschrift de tempel en de stad konden herbouwen.

We bemerken hier, hoe moeilijk het is, te bepalen wat letterlijk vervuld werd of later nog vervuld zou worden. Daarom zijn algemene regels, die op alle teksten van toepassing zijn, nauwelijks te geven.

Het zoeken naar een geestelijke strekking is op zichzelf geoorloofd. Daarbij moeten we echter oppassen de tekst wel recht te doen. Het lijkt me dat de kanttekeningen van Joël 3:2 de grens overschrijden. De tekst luidt: 'Dan zal Ik alle heidenen vergaderen, en zal hen afvoeren in het dal van Josafat; en Ik zal met hen aldaar richten, vanwege Mijn volk en Mijn erfdeel Israël, dat zij onder de heidenen hebben verstrooid, en Mijn land gedeeld.' De kanttekeningen verklaren 'heidenen' als: 'vijanden mijner kerk, te rekenen als heidenen, en vervolgens zoowel Joden als heidenen; want de Joden zijn de eerste en bitterste vijanden van Christus en der kerk van het Nieuwe Testament geweest.' De uitdrukking 'Mijn erfdeel Israël' wordt verklaard als: 'Dat is, van mijne kerk, van het geestelijke Israël, bestaande uit geloovige Joden en heidenen.' Hier lijkt de profetie in de verklaring bijna omgekeerd te worden!⁵⁹ [297]

---

⁵⁸ Van Ostade in Greenhill, *a.w.*, 679.

⁵⁹ Vgl. voor een bloemlezing van opschriften in een Engelse bijbelvertaling: B. Maoz, *Vervolg en vernieuwing* (Goes, 1992) 62-63. Bij deze wijze van benadering moeten wij zeer voorzichtig zijn. In veel gevallen kan de geestelijk-typologische duiding slechts illustrerend zijn en niet funderend voor een dogma.

Op zichzelf zijn de verschillende benaderingswijzen niet met elkaar in tegenspraak. Da Costa spreekt bijv. bij Ezech. 37 over de tijdelijke verlossing van Israël uit de verstrooiing, de geestelijke opwekking van de dode zondaar (of de opstanding der ziel) en de opstanding van onze lichamen.⁶⁰ Hij probeert de benaderingswijzen te combineren en verwoordt dit als volgt: 'De enkel geestelijke opvatting der Schrift zij goed voor hart en huis, maar niet voor de wereld. Al wordt eenen heilige Theresia in het eenzaam bidvertrek opgetrokken tot in den derden hemel, wat heeft de wereld daaraan? God is geen God der enkelen alleen, maar ook der massa's, der volken. De bloot geestelijke Schriftverklaring is een persoonlijke Schriftverklaring, en er is altijd een strijd tusschen het voorwerpelijke en onderwerpelijke, tusschen hetgeen buiten en hetgeen binnen ons is; doch laat ze tezamen huwen en de twist is uit.'⁶¹ Ook J.B. Payne geeft in zijn *Encyclopedia of Biblical Prophecy* een soortgelijk standpunt.⁶² Tevens geeft hij veel aanwijzingen hoe de profetieën uit te leggen. Het werk van W.C. Kaiser, *Back Toward the Future: hints for interpreting Biblical Prophecy*⁶³ doet dit eveneens.

15. Ten slotte

De Joden hebben nooit kunnen geloven in een louter spirituele verklaring van de profetisch boodschap en tegenover de kerk hebben zij altijd vastgehouden aan het aardse en concrete van de profetieën.⁶⁴ In dit opzicht heeft de houding van de kerk het de Joden in de loop der eeuwen bijzonder moeilijk gemaakt om in de gekomen Messias te geloven. Zal er in de toekomst een toenadering zijn, dat de kerk de aparte positie van Israël zal zien, nu en in de toekomst, en dat Israël zal zien dat er ook een vervulling is van de profetieën in Jezus Christus? Vanuit deze vraagstelling bezien is het geen vrijblijvende zaak hoe de profetieën uitgelegd worden.

De louter geestelijke uitleg heeft verzet opgeroepen van joodse zijde, maar ook [298] heeft deze de rationalistische exegese versterkt.⁶⁵ A. Kuenen, J. Wellhausen, B. Duhm, e.a. laten zien dat de profeten van Israël een concreet en aards rijk verwachtten. Met veel orthodoxe theologen geloven deze aanhangers van de Schriftkritiek niet dat zo'n rijk nog komt. Dus trekken deze laatsten de conclusie dat de profeten zich vergist hebben. Deze kant behoeven we niet op, wanneer we zien op de meervoudige vervulling van profetieën: letterlijk en geestelijk.

Het is voor de uitleggers van de Bijbel van het grootste belang de eigen tijd te verstaan, om hiermee de gemeenten toe te rusten. Laat er op onderdelen verschillend gedacht worden, het is toch niet goed, dat zoveel van het profetisch getuigenis voor onze gemeenten toegesloten blijft. Velen hunkeren naar geestelijke leiding op dit gebied. Aan ons is de hoge roeping toevertrouwd de Schriften te openen en oude en nieuwe schatten uit te delen.

---

⁶⁰ Da Costa, *a.w.*, 474.

⁶¹ Da Costa, *a.w.*, 47.

⁶² 2e druk; Grand Rapids, 1980: 'Ultimately, the most satisfactory method of interpretation appears to lie in a synthesis that combines, wherever possible, the belief in a literal future accomplishment with the conviction of its universal applicability to the spiritual people of God. One may thereby maintain both the reality of the coming kingdom of Israel upon earth and, at the same time, the confidence that its saved citizenry will consist of our own NT church. The amillennialist who hesitates over the one and the dispensational premillennialist who hesitates over the other seem equally to be subject to criticism.' (107).

⁶³ Grand Rapids, 1989.

⁶⁴ Vgl. mijn bijdrage 'Vroomheid in het Oude Testament' in W. van 't Spijker e.a., *Spiritualiteit* (Kampen, 1992) 1-39.

⁶⁵ Reeds in 1857 schreef C.A. Auberlen: 'Die Verkennung der prophetischen Lehre von Israels Zukunft hat sich schwer gerächt. Die rationalistische Exegese macht mit vielem Scheine gegen jene falsch geistliche Deutung den Buchstaben geltend; sie zeigt, dass die Propheten von einem israelitischen Reiche weissagen, und zieht dann den Schluss, dieselben haben sich geirrt, weil sie natürlich mit der Orthodoxie darin einverstanden sind, dass wir ein solches Reich nicht mehr zu erwarten haben' (*a.w.*, 399).

Het is de aantrekkingskracht van de evangelische beweging dat zij ook deze bijbelgedeelten betreft in haar theologie en dat hierdoor de Maranatha-gedachte sterk gevoed wordt. Wordt het geen tijd dat we heel de Schrift laten spreken?

Daarom het pleidooi 'Terug naar de toekomst': allereerst te verstaan als een terugkeer naar de exegese van vroeger eeuwen. Maar dan ook - tegenover de rationalistische exegese dat profeten slechts hun eigen tijd interpreteren - als een oproep te aanvaarden dat voorzeggings op lange termijn mogelijk is. Want het profetische woord is zeer vast en wij doen wel daarop acht te nemen als op een licht, schijnende in een duistere plaats (1 Petr. 1:19).⁶⁶

* Bewerking van een lezing die op 8 jan. 1992 te Zeist (Woudschoten) gehouden is op de predikantenconferentie van de Gereformeerde Bond.

---

⁶⁶ Vgl. W.C. Kaiser, *Back Toward the Future*. Hij bedoelt de titel iets anders: 'It sounds strange, but it is true: prophecy is best understood by going back into the past in order to perceive what God is going to do in the future. (...) Of all the various forms of prophetic thought, few are so common and so helpful in getting a handle on the meaning as the writer's borrowing past events, persons, or expressions to depict the future' (51).